

جامعه‌شناسی دیوارنگاری معاصر ایران

دکتر بهنام...

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران
تهران ۱۳۹۵

سرشناسه	: زنگی، بهنام، ۱۳۵۳ -
عنوان و نام پدیدآور	: جامعه‌شناسی دیوارنگاری معاصر ایران / دکتر بهنام زنگی
مشخصات نشر	: تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، ۱۳۹۵
مشخصات ظاهری	: ۲۸۶ص.
شابک	: ۱۸۵۰۰۰ ریال: ۵ - ۵۰ - ۷۶۸۷ - ۶۰۰ - ۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه، همچنین به صورت زیرنویس
موضوع	: نقاشی دیواری ایرانی
شناسه افزوده	: نقاشی دیواری
شناسه افزوده	: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۵ ج ۲ / HD۲۸۲۱
رده‌بندی دیوبی	: ۷۹۵/۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۲۱۶۰۹۶

جاء به‌شناسی دیوارنگاری معاصر ایران

ناشر: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات

نویسنده: دکتر بهنام زنگی

صفحه‌آرا: حسین آذری

اثر روی جلد: از مجموعه آثار دیوارنگاری سازمان زیباسازی شهر تهران

نوبت چاپ: اول - تیر ۱۳۹۵

شمارگان: ۱۰۰ نسخه

قیمت: ۱۸۵۰۰ ریال

شابک: ۵ - ۵۰ - ۷۶۸۷ - ۶۰۰ - ۹۷۸

همه حقوق این اثر برای پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات محفوظ است.

در صورت تخلف، پیگرد قانونی دارد.

نشانی: تهران، پایین‌تر از میدان ولی‌عصر(عج)، خیابان دمشق، شماره ۹، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات

سندوق پستی: ۶۲۷۴ - ۱۴۱۵۵. تلفن: ۸۸۹۰۲۲۱۳. دورنگار: ۸۸۹۳۰۷۶. Email: nashr@ric.ir

فهرست مطالب

سخن ناشر / ۱۳

مقدمه / ۱۵

فصل اول

کلیات

لمرح مسئله / ۲۱

پربندهای پژوهش / ۲۲

اماناف پژوهش / ۲۳

اهمیت و ضرورت پژوهش / ۲۳

فرضیه‌ها / ۲۵

روش تحقیق / ۲۷

محدودیت‌ها و موانع پژوهش / ۲۸

تجزیه و تحلیل / ۳۰

پیشینه پژوهش / ۳۲

مفاهیم و معانی واژه دیوارنگاری / ۳۶

فصل دوم

خاستگاه اجتماعی و تاریخی دیوارنگاری

مقدمه / ۴۱

دیوارنگاری در دوره غارنشینی / ۴۳

دیوارنگاری مصر باستان (۴۰۰ تا ۵۰۰ ق م) / ۴۶

دیوارنگاری در هند / ۴۸

- دیوارنگاری در اروپا / ۵۰
- دیوارنگاری در یونان باستان / ۵۲
- دیوارنگاری در روم باستان / ۵۴
- موضوعات نقاشی رومی / ۵۶
- دیوارنگاری دوره گوتیک / ۵۷
- دیوارنگاری دوره رنسانس / ۵۹
- مانیفست اولیه در اوایل رنسانس / ۶۱
- رنسانس مطلق (۱۵۰۰-۱۶۰۰ م) / ۶۲
- دیوارنگاری در دوره باروک / ۶۴
- دیوارنگاری قرن بیستم / ۶۴
- دیوارنگاری مکزیک / ۶۵

فصل سوم

نظم جدیدی از حقوق مالکیت ادبی و هنری در مالزی

- پیشینه آثار دیواری در ایران / ۷۳
- دیوارنگاری در غارنشینی در ایران / ۷۵
- دیوارنگاری در ایران باستان / ۷۸
- دیوارنگاری در عصر هخامنشی (۹۰۰-۳۳۰ پیش از میلاد) / ۷۹
- دیوارنگاری در دوره سلوکیان (۳۰۳-۶۳ پیش از میلاد) / ۸۲
- دیوارنگاری در دوره ساسانیان (۲۲۴-۶۵۱ میلادی) / ۸۶
- دیوارنگاری در دوره اسلامی (۶۵۱ میلادی- سال ۱۰۰۰ هجری قمری) / ۹۰
- دیوارنگاری در دوره سلجوقی (۱۰۳۷ تا ۱۱۹۴ میلادی) / ۹۰
- دیوارنگاری دوره ایلخانی (۱۲۵۶-۱۳۳۵ میلادی) و تیموری (۱۳۷۰-۱۵۰۶ میلادی) / ۹۱
- دیوارنگاری عصر صفوی (۱۵۰۱ تا ۱۷۳۶ میلادی) / ۹۲
- دیوارنگاری دوره زندیه (۱۷۶۰ تا ۱۷۹۴ میلادی) / ۹۵
- دیوارنگاری دوره قاجار (۱۷۹۶ تا ۱۹۲۵ میلادی) / ۹۶

الف) دیوارنگاری درباری (کاخ‌ها) / ۱۰۰

ب) دیوارنگاری خانه‌های رجال و شاهزادگان / ۱۰۱

مضامین رایج در نقاشی دوران قاجار / ۱۰۶

الف) مضامین حماسی و سیاسی / ۱۰۷

ب) مضامین تزیینی و بزمی / ۱۰۷

ج) مضامین مذهبی / ۱۰۸

دیوارنگاری عامیانه یا مردمی (نقاشی قهوه‌خانه‌ای) / ۱۰۹

کاشی‌نگاری دوره قاجار / ۱۱۱

د) رنگاری دوره پهلوی اول (۱۳۰۴ تا ۱۳۲۰ هـ ش) / ۱۱۳

دیوارنگاری دوره پهلوی دوم (۱۳۲۰ تا ۱۳۵۸ هـ ش) / ۱۱۳

فصل دوم

دیوارنگاری ایران در قرن ۲۰ از انقلاب

دیوارنگاری دوره جمهوری اسلامی (۱۳۸۷ تاکنون) / ۱۲۱

روند رشد دیوارنگاری شهری در سال‌های اخیر / ۱۲۳

فصل پنجم

کارکردهای اجتماعی دیوارنگاری در ایران

انواع کارکردهای دیوارنگاری / ۱۳۷

تعریف زیباسازی شهری / ۱۵۸

ضرورت زیباسازی شهر / ۱۵۹

عوامل مؤثر بر زیباسازی / ۱۶۰

تأثیر دیوارنگاری‌ها در زیباسازی / ۱۶۲

نقش رنگ در ارتقای کیفی دیوارنگاری‌ها و زیبایی محیط / ۱۶۳

کارکرد دیوارنگاری شهری در هویت‌بخشی به محیط / ۱۶۵

کارکرد دیوارنگاری در معماری و شهرسازی / ۱۶۷

کارکرد دیوارنگاری در فرایند طراحی شهری / ۱۶۹

ضرورت استفاده از آثار دیوارنگاری در کالبد شهری / ۱۷۱

فصل ششم

مضمون‌ها و عملکرد اجتماعی دیوارنگاری دوره پس از انقلاب

مقدمه / ۱۷۷

الف) دیوارنگاری با رویکرد سیاسی / ۱۷۹

ب) دیوارنگاری با رویکرد تبلیغاتی / ۱۸۷

ج) دیوارنگاری با رویکرد تزیینی / ۱۹۳

د) دیوارنگاری با رویکرد مذهبی / ۲۰۰

ه) دیوارنگاری با رویکرد فرهنگی / ۲۰۵

و) دیوارنگاری با مضمون جنگ و شهادت / ۲۱۰

نقارن جنگ پس از انقلاب اسلامی ایران / ۲۱۱

دیوارنگاری جنگ پس از انقلاب اسلامی / ۲۱۲

الف) آثار دیوارنگاری شهید (پشت جبهه) / ۲۱۴

ب) آثار دیوارنگاری مناطق جنگی - مراکز نظامی / ۲۱۵

فصل هفتم

تحلیل جامعه‌شناختی دیوارنگاری دوره پس از انقلاب در ایران

مقدمه / ۲۲۷

الف) رهیافت علیت معرفتی / ۲۲۸

ب) رهیافت مبتنی بر علیت اجتماعی / ۲۲۹

ج) رهیافت مبتنی بر علیت متقابل / ۲۳۱

د) رهیافت ارتباطی، نمادی / ۲۳۲

پی‌یر بوردیو و بنیان نظریات جامعه‌شناختی‌اش / ۲۳۳

الف) میدان / ۲۳۵

ب) سرمایه / ۲۳۷

ج) میدان قدرت / ۲۳۸

ساختار اجتماعی دیوارنگاری پس از انقلاب / ۲۳۹

جریان‌شناسی نقاشی ایران در دوران معاصر / ۲۴۴

رویکردهای سده و مقاطع زمانی دیوارنگاری پس از انقلاب / ۲۵۵

ساختار میدان قدرت و سرمایه در تولید آثار دیوارنگاری پس از انقلاب / ۲۶۰

رابطه میدان قدرت و میدان تولید هنری در دیوارنگاری پس از انقلاب / ۲۶۵

بازنگری در اثبات فرضیات تحقیق / ۲۶۸

استاد به مداف پژوهش / ۲۷۱

تحلیل محتوای آثار دیوارنگاری دوره پس از انقلاب در شهر تهران / ۲۷۲

نتیجه‌گیری / ۲۸۱

منابع و مأخذ / ۲۸۹

سخن ناشر

بی‌شک بالاترین و بدین مصری که در موجودیت هر جامعه دخالت اساسی دارد، فرهنگ آن جامعه است. اساساً فرهنگ هر جامعه، هویت و موجودیت آن جامعه را تشکیل می‌دهد و با انحراف فرهنگ، هرچند جامعه از بعدهای اقتصادی، سیاسی، دینی و نظامی قدرتمند و قوی باشد ولی پوچ و میان‌بهی است. اگر فرهنگ، جامعه‌ای وابسته و مرتزقه از فرهنگ غرب باشد، ناچار دیگر ابعاد آن جامعه به جانب مخالف گرایش پیدا می‌کند و در نهایت در آن استقلال سیاسی و موجودیت خود را در تمام ابعاد از دست می‌دهد (امام خمینی ^(ره)، صحیفه نور، ج ۱۵: ۱۶).

رشد و توسعه اقتصادی یا سیاسی بدون توجه به ارزش‌های والای فرهنگی می‌تواند وجبات سستی و اعوجاج در اصول اعتقادی و ملی جامعه را فراهم آورد. پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات با انجام تحقیقات و پروژه‌های پژوهشی و نیز برگزاری نشست‌های علمی با صاحب‌علم و فرهنگ و هنر و ارائه نتایج حاصل در قالب «گزارش پژوهش» یا «کتاب»، تلاش خود را مصروف گسترش ارزش‌های اصیل فرهنگی می‌کند.

امید است با بهره‌گیری از توان علمی پژوهشگران، بتوان گام مؤثری در برنامه ریزی جامع توسعه کشور برداشت.

اثر پیش‌رو، تحقیقی است پیرامون ابعاد اجتماعی دیوارنگاری معاصر ایران با عنوان «جامعه‌شناسی دیوارنگاری معاصر ایران» که دکتر بهنام زنگی انجام داده است.

مقدمه

هنر دیوارنگاری به عنوان یکی از انواع هنرهای تجسمی که به دلیل شیوه تولید و ارایه‌اش، پیوندهای مشترکی با سایر علوم و هنرها دارد، دارای مجموعه‌ای از عوامل و عناصر مؤثر است. پروژه‌های دیوارنگاری به دلیل گستردگی‌شان طیفی از مشاغل مهارت‌محور را به کار می‌گیرند و از این روی، جامعه فعالان این هنر مجموعه‌ای از شغل‌ها، تخصص‌ها و مهارت‌ها را خطاب است. از سوی دیگر، ساختار اجتماعی هنر دیوارنگاری و تأثیرات و عملکرد اجتماعی آن در زمینه‌های سیاسی، فرهنگی، هنری و سایر حوزه‌های اجتماعی، آن را به عنوان یک محصول هنری دارای کارکردها، تأثیرات متعدد درآورده است. جامعه‌شناسی هنر دیوارنگاری می‌تواند جامع تشخیص و شناسایی این تأثیرات و عملکردها و نیز خصوصیات، مطالبات و مواضع عاملان این هنر اعم از سفارش‌دهندگان، حامیان، دارندگان، مجریان، بهره‌برداران و مخاطبان باشد. جامعه‌شناسی هنر دیوارنگاری شهری به‌طور کلی به معنای بررسی جایگاه، نقش و کارکردهای اجتماعی دیوارنگاری و شناخت ساختار اجتماعی عوامل مؤثر این هنر است. در نهایت سمت و سو و روند تولید اثر و تبیین معنا و پیام آن را شکل می‌دهد.

نقاشی به‌طور عام و دیوارنگاری به‌طور خاص، یکی از اولین دستاوردهای بشر است که در طول تاریخ با دلایل و اهداف مختلف به آن توجه شده و کارکردهای متنوعی برای آن در نظر بوده است. دیوارنگاری را به لحاظ نحوه و کیفیت ارایه، باید شکل اجتماعی نقاشی قلمداد کرد. در سرزمین ایران که مهد یکی از بزرگ‌ترین تمدن‌های بشر است، دیوارنگاری در دوره‌های مختلف، در شکل‌های گوناگون دیده می‌شود که مسیر تطور و رشد تاریخی خود را متناسب با رشد فرهنگی و اجتماعی

جامعه پیموده است. ابعاد اجتماعی این هنر، آن‌را به برخی علوم و مهارت‌های دیگر انسان نظیر؛ معماری، شهرسازی، طراحی شهری، تبلیغات محیطی، مهندسی مواد، دکوراسیون و ارتباطات اجتماعی پیوند زده است.

مجاورت و تلاقی هنر دیوارنگاری با هر کدام از موارد اشاره شده، سبب پیدایش نوعی از ظرفیت‌های کاربردی و جنبه‌های کارکردگرایانه در این هنر شده است. علاوه بر جنبه‌های هنری یک اثر دیواری که در بردارنده مقتضا و کیفیت هنری و نحوه استفاده از روش و تکنیک برای بیان محتواست، بررسی ارتباط بین دیوارنگاری با حوزه‌های پیرامونی و مخاطبان جمعی و فردی آن می‌تواند شناخت بهتر و در نتیجه بهره‌داری مطلوب‌تر از ظرفیت‌های کارکردی آن‌را در پی داشته باشد.

این پژوهش از نوع کیفی است و دلایل نظری موجود در آن شامل متغیرهای مختلفی است. متغیرهای اصلی که درواقع، متغیرهای اصلی‌اند و علل کاربرد نقاشی را در جامعه بررسی می‌کنند، و متغیرهای ثانویه، کیفی تحقیق، که آثار دیواری شهر تهران و مضامین آن‌هاست که شامل مضامین تزئینی و منظر، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، تجاری و مذهبی‌اند.

بررسی‌های پیشین، بر تحلیل دیوارنگاری ایران پس از انقلاب و سرمایه‌های نمادین، اجتماعی و فرهنگی حاکم بر آن متمرکز است که حاکی از تحولات سیاسی و اجتماعی و کنش‌ها و میدان‌های قدرت در حوزه نقاشی و میدان قدرت دولتی است. موضوع محوری پژوهش حاضر، بررسی چرایی و چگونگی تولید آثار دیوارنگاری، مضامین عمده آن‌ها، سازوکار ارتباطی این آثار با جامعه و کارکرد آن‌ها در محیط پیرامونی شان و ارتباط آن‌ها با ساختار قدرت، در دوران معاصر است و شناخت جامع این مسئله، مستلزم شناخت ریشه‌های آن و مطالعه تطبیقی تحولات این هنر در دو دوره پیش و پس از انقلاب اسلامی است. رابطه میان هنر دیوارنگاری با جامعه از یک سو و حاکمیت سیاسی از سوی دیگر در دوره انقلاب و پس از آن در ایران به‌رغم مشابهت‌هایی که با دوره‌های تاریخی دیگر دارد، دارای خصلت‌ها و ویژگی‌های خاص خود است.

پژوهش فوق بر این نگرش استوار است که دیوارنگاری به عنوان گونه‌ای از هنر که برگرفته از تفسیر اجتماعی-نقاشی و عملکرد عمومی آن است، با تبدیل نوع رابطه خود با مخاطب به یک رابطه جمعی، ظرفیت‌های گسترده‌تری در تأثیرگذاری‌های اجتماعی یافته است و علاوه بر ایفای نقش سنتی خود می‌تواند در فرایندهای اجتماعی سهیم شده و با بهره‌گیری از ظرفیت‌های چندگانه خود، به یک روش گفتمان اجتماعی و یک رسانه جمعی برخوردار از جذابیت‌های هنری تبدیل شود.

تاکید ویژه بر هنر دیوارنگاری و تولید انبوهی از آثار در این حوزه، نشان از توجه و تأکید حاکمیت به ابعاد اجتماعی آن دارد. همچنین فراوانی این آثار می‌تواند نشانگر اقبال و همگرایی هنرمندان فعال

در زمینه دیوارنگاری، در راستای تبلیغ مواضع انقلاب و نظام سیاسی آن باشد. بر این اساس، روند تحولات این هنر و قیاس و تطبیق آن با مواضع اصولی حاکمیت و خواست عمومی جامعه، بسیاری از جنبه‌های کارکردی دیوارنگاری و تأثیرات آن بر جامعه را بر ما روشن می‌کند.

علاوه بر بخشی از کارکرد دیوارنگاری که مربوط به ارزش تاریخی آن است، این هنر می‌تواند پدیده‌ای مؤثر بر زمان حال بوده و در فرایندهای جامعه ایفای نقش کند. جایگاه آثار دیوارنگاری در دوره‌های مختلف تاریخی، بر حسب خواسته قدرت از آن‌ها و نیاز جامعه، می‌تواند تغییر کند. تأثیرات رو به آینده آثار دیواری به‌خاطر ماندگاری این آثار، امری بدیهی است. کارکردهای اجتماعی دیوارنگاری با توجه به قابلیت حضور و مشارکت فعال آن در گفتمان‌های اجتماعی و اثربخشی بر جامعه و سایر پدیده‌ها، هر فرض خود، آن‌را به هنری با جنبه‌ها و ظرفیت‌های قابل توجه اجتماعی تبدیل کرده است. اطلاق هنر مردمی به دیوارنگاری نیز ناشی از نحوه و روند تولید و ارایه اثر و کیفیت برقراری ارتباط مخاطبان با آن است.

به نسبت اهمیت و کارایی اجتماعی این هنر به نظر می‌رسد توجه بیشتری از سوی پژوهشگران، منتقدان، رسانه‌ها و دانشگاهیان برای ارتقاء، ملوک اجتماعی آن لازم است. امید است انتشار این کتاب زمینه‌ساز فعالیت سازنده صاحب‌نظران حوزه‌های علوم ارتباطات، جامعه‌شناسی هنر، مدیریت شهری و هنرمندان و دانشجویان در زمینه هنر دیوارنگار باشد.